

چارلز استیوارت و تاریخ بنگاله

علیم اشرف خان*

حافظ سروده بود:

شکر شکن شوند همه طوطیان هند زین قند پارسی که به بنگاله می‌رود
ولی حقیقت این است که ادبیات فارسی نه تنها بنگاله را شکرشکن کرده بود بل
همه هند را به دامن پارسی گرفته بود. مستشرقین نامدار خدمات شایانی را در توسعه و
گسترش زبان و ادبیات فارسی در هند ایفا نموده‌اند. در زمینه تاریخ بنگاله می‌توان چند
نفر مستشرق را نام برد:

۱. آقای چارلز استیوارت (۱۸۳۷-۱۷۶۴ م)؛
۲. آقای جان کلارک مارشمین (۱۸۷۷-۱۷۹۴ م)؛
۳. آقای هنری فردیند بلوخن (۱۸۷۸-۱۸۳۸ م)؛
۴. آقای ولسن هنتر (۱۹۰۰-۱۸۴۰ م)؛
۵. آقای هنری بیوریج (۱۹۲۹-۱۸۳۷ م)؛

همه افراد مزبور سهم مستقل و مستحکمی در تاریخ بنگاله به‌ویژه در قرن نوزدهم
میلادی دارا هستند که اکثرشان وابسته به کمپانی هند شرقی (East India Company)
بودند. در این مقاله سهم چارلز استیوارت را در زمینه تاریخ بنگاله بررسی خواهیم نمود
که او هم وابسته به کمپانی هند شرقی بود از طرف دولت انگلیس مأمور خدمت بود و
سهمی که او در پیشبرد تاریخ بنگاله ایفا نموده است را می‌توان در کتاب «تاریخ بنگاله»
او مشاهده کرد که اکثر منابع تاریخی را برای حکومت مسلمانان در بنگاله از فارسی

* دانشیار بخش فارسی، دانشگاه دهلی، دهلی.

گرفته و آن را به زبان انگلیسی ارائه نموده است. کتاب مهم استیوارت به نام «تاریخ بنگاله» (History of Bengal) نخستین کتاب تا سال ۱۹۴۸ م در تاریخ بنگاله به زبان انگلیسی است که بعد از آن جلد دوم همین کتاب را مورخ نامدار سر جادونات سرکار تصحیح کرده و از دانشگاه داکا به چاپ رسانده است.

چارلز استیوارت در سال ۱۷۶۴ م در بریتانیا متولد شد. درباره تحصیلات مقدماتی او اطلاعاتی در دست نیست، همین قدر معلوم است که وی اول سپتامبر ۱۷۷۹ م در ارتش مأمور شده بود و برای کمپانی هند شرقی سفر خود را ۱۳ مارس ۱۷۸۱ م آغاز کرد.

چارلز استیوارت درباره زندگی خود که در مقدمه کاتالوگ کتابخانه شرقی تیپو سلطان نگاشته است:

”خدمت ارتش را وقتی شروع کرده بودم که اکثر جوانان برای تحصیلات به سمت کالج‌ها می‌رفتند و خدمت ۲۵ ساله که خارج از کشور انجام داده‌ام نتوانستم که بیشتر وقت خودم را برای مطالعه و تحقیق صرف کنم.“
چارلز استیوارت در دوران مأموریت کمپانی هند شرقی شهرهای جونپور، سلطانپور، اتاوه، چنار، بنارس، کانپور، لکهنو، فتح‌گره، کلکته، چیتاگان، دیناجپور، مدناپور و داکا زندگی کرده بود.

در سال ۱۸۰۳ م آقای استیوارت در کالج فورت ویلیام به‌هیئت استادیار زبان فارسی استخدام شد وی تقریباً ۳ سال یعنی تا سال ۱۸۰۶ م در همین کالج سمت استادیاری داشته و بعد از آن به انگلستان برگشته و آنجا سمت استاد زبان‌های شرقی را در کالج هند شرقی در هرفورت شائر دریافت کرد. در ماه اوت سال ۱۸۰۸ م استیوارت از این استادی بازنشسته شد و حدوداً ۲۶ سال برای کمپانی هند شرقی خدمت کرد.

وقتی استیوارت در کالج هیلی بری تدریس می‌کرد (تقریباً از ۱۸۰۸ تا ۱۸۲۶ م) وی چندین تألیفات تحقیقی و علمی در زمینه شرق‌شناسی انجام داده بود که عبارتند از:

1. Stewart, C.A.: *A Descriptive Catalogue of the Oriental Library of late Tipoo Sultan of Mysore*, London, 1809, p.iv.

۱. تاریخ بنگاله (History of Bengal)
 ۲. معرفی مطالعه و گویشی زبان‌های هندوستانی در کرناتک (An Introduction to the Study of the Hindustany Languages as spoken in the Carnatik (Madras, 1808)
 ۳. فهرست مشروح کتابخانه شرقی تیپو سلطان در میسور (کمبرج، ۱۸۰۹) (A Descriptive Catalogue of the Oriental Library of late Tipu Sultan of Mysore (Cambridge, 1809)
 ۴. اسفار مرزا ابوطالب خان در آسیا، آفریقا و اروپا در سال‌های ۱۷۹۹ تا ۱۸۰۳ م (The Travels of Mirza Abu-Taleb Khan in Asia, Africa and in Europe, during the years 1799, 1800, 1801, 1802 and 1803 (Traslated into English, London, 1810)
 ۵. معرفی انوار سهیلی حسین واعظ کاشفی (An Introduction to the Anvar-i-Soohely of Hussin Vaiz Kashify (London, 1821)
 ۶. نامه‌های فارسی (با چاپ فیک سیمیلی) (Original Persian Letters, and other documents, with Fac-Similes (Compiled and Translation, London, 1825)
- پس از بازنشستگی از کالج هیلی بری آقای چارلز استیوارت کارهای تحقیقی، علمی و ترجمه به زبان انگلیسی را دنبال کرد. او کتاب «ملفوظات تیموری» یا «خودنوشت تیمور» را به زبان انگلیسی در سال ۱۸۳۰ م به چاپ رسانید.^۱
- همچنین وی «تذکره‌الواقعات» یا «یادداشت‌های پادشاه تیموری همایون» را به زبان انگلیسی ترجمه نمود آن را به سال ۱۸۳۲ م از لندن به چاپ رسانید.^۲
- آقای چارلز استیوارت مقاله مفصل تحت عنوان «احوال پادشاه جهانگیر با توضیحات میناتور» را در مجله رویال ایشیاتک سوسائتی، انگلستان و آئرلند^۳ در سال ۱۸۳۶ م چاپ نموده بود.

۱. اول این کتاب به ترکی چغتائی نگاشته شده بود و بعداً آقای ابوطالب حسینی آن را به زبان فارسی برگردانده بود.

۲. این تألیف جوهر آفتابچی است که مستخدم همایون پادشاه بوده.

3. The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland.

طبق اطلاعات «بات کرونگل»^۱، چارلز استیوارت روز نهم آوریل سال ۱۸۳۷ م چشم از جهان فانی فرویست. مستشرق ما آقای چارلز استیوارت بیشتر کارهای علمی، تحقیقی و ترجمه و انگلیسی را پس از بازنشستگی از کالج فورت ویلیام و هیلی بری انجام داد. تاریخ بنگاله از آقای چارلز استیوارت کتاب تاریخ عام بنگاله هست که بیشتر تاریخ قرون میانه بنگاله را در بردارد و بیشتر از منابع فارسی استفاده شده است. به گمان می‌توان حدث زد که استیوارت زبان‌های عربی، فارسی و هندوستانی را از سال‌های ۱۷۸۱ تا ۱۸۰۳ م یاد گرفته باشد وقتی او در کمپانی هند شرقی کارمند بوده است. وقتی استیوارت در شهرهای جونپور، چنار، کانپور و داکا مأموریت داشت همانجا زبان‌های اردو، عربی و فارسی را یاد گرفت و این هم عامل مثبتی بوده که وقتی یک کارمند در این زبان‌ها تسلط پیدا می‌کرد حتماً رتبه او را در کمپانی هند شرقی بالا می‌بردند. بدین سبب افسران و مأموران کمپانی هند شرقی منشی‌های هندی را برای تحصیل و آموختن این زبان‌ها استخدام می‌کردند. طبق تاریخ کالج فورت ویلیام چارلز استیوارت از طرف کمپانی هند شرقی اجازه داده شده بود که نسخه انوار سهیلی که به زبان انگلیسی ترجمه شده بود را به چاپ رساند و صد نسخه به کالج فورت ویلیام بفروشند.^۲

حتی این اطلاع مهم هم در کتاب بالا آمده است که نسخ خطی کتابخانه میسور را به کتابخانه کالج فورت ویلیام انتقال بدهند تا نسخ خطی یکجا باشد و مورد استفاده محققان و پژوهشگران باشد. آقای چارلز استیوارت این درخواست را برای کمپانی هند شرقی داده بود که اگر کمپانی ماهی سه هزار (۳۰۰۰) روپیه و مخارج کاغذ و قلم برای منشی تقریباً پنجاه روپیه (۵۰) اجازه بدهد او می‌تواند کار ترجمه را به عهده بگیرد. از طرف کالج این ماهیانه به‌وی تقدیم شد که کاتالوگ‌های کتابخانه شرقی تیپو سلطان را درست کند. ولی به‌علت کارهای زیادی او نتوانست کار را تکمیل کند ولی او این

1. Bath Chronicle, Periodical 13th April, 1837, London.

2. Ranking, G.S.A.: *A History of the College of Fort William from its First Foundation; Bengal: Past & Present*, Vol. 21, July-December 1920, p.173.

کاتالاک‌ها را در سال ۱۸۰۹ م به‌نحو احسن کامل کرد. همین کاتالاک موجب شد که او با نسخ خطی آشنا شود و تاریخ بنگاله را از همین نسخ ترغیب گرفت و تاریخ بنگاله را با حواشی و تعلیقات به‌زبان انگلیسی ترجمه نمود که کتاب پُرازشی است. آقای چارلز استیوارت نسخ خطی زیر را در کتابخانه تیبو سلطان مشاهده کرد که نام‌های آن عبارتند از:

۱. طبقات ناصری از منہاج سراج؛
۲. تاریخ الفی؛
۳. تاریخ اکبری از نظام‌الدین احمد بخشی؛
۴. تاریخ فرشته از محمد قاسم هندوشاه فرشته؛
۵. اکبرنامه از شیخ ابوالفضل؛
۶. زبدة‌التواریخ از نورالحق مشرقی؛
۷. جهانگیرنامه از معتمد خان؛
۸. شاهجهان‌نامه از محمد بن صالح؛
۹. عالمگیرنامه از مرزا محمد کاظم؛
۱۰. مآثر عالمگیری از محمد ساقی مستعد خان؛
۱۱. منتخب‌اللباب یا تاریخ خوآفی خان از محمد حسن خوآفی خان؛
۱۲. مآثر الامرا از شاهنواز خان.

از فهرست کتاب‌ها این نتیجه را باید گرفت که چارلز استیوارت خواسته بود که شاهکارهای تاریخی فارسی را با ترجمه انگلیسی به‌افراد کشور خود معرفی نماید. ترجمه ملفوظات تیموری و ترجمه تذکرةالوقعات به‌انگلیسی همین هدف را داشته بود. یکی از اهداف دیگر این تراجم بوده که استیوارت عقیده داشته که دانشجویان شرق‌شناسی هردو کالج فورت ویلیام و هیلی بری باید با آثار و مفاخر فرهنگی و ادبی هند را بشناسند قبل از این که آنها به‌خدمت کمپانی هند شرقی بیایند. لارد ویلزلی و هیستنگز می‌خواستند که کسانی که عازم هند و مأموریت خدمت کمپانی هند شرقی باشند با این آثار و فرهنگ شرق آشنا باشند تا کار طبق اخلاق شرقی‌ها انجام بدهند. طبق احتیاجات کمپانی هند شرقی آنها افرادی را برای ورود به‌کمپانی در نظر داشتند و

در انگلستان و در هند کالج‌ها را باز کردند که پاسخ‌گوی احتیاجات آنها باشد و یکی از آن افراد خود آقای چارلز استیوارت بوده است.

البته این هم درست است که آقای چارلز استیوارت تنها برای سود کمپانی شرقی این تراجم را انجام نداده بود بلکه ایشان دنبال شناخت و پول هم بوده.

حتی در آرشیو کالج فورت ویلیام می‌توان دید که آقای تامس ویلیام بیل که پروفیسور زبان و ادبیات عربی و فارسی بوده کمتر از آقای چارلز استیوارت حقوق می‌گرفت و چند مرتبه به مقامات گلایه هم کرده بود. رئیس کالج فورت ویلیام آقای پروفیسور گل‌کرست هم نسبت به استیوارت حقوق کم دریافت می‌کرد.

در مقدمه ترجمه انوار سهیلی آقای استیوارت یادآور شده است که من معتقدم که کمپانی هند شرقی تصمیم بگیرد طوری که کتاب‌های ویلیام شکسپیر در کالج‌ها فروخته می‌شود این کتاب هم در ردیف کتاب‌های شکسپیر باشد و این ترجمه در سال آینده تحصیلی یکی از کتاب‌های درسی قرار داده شود.^۱

آقای چارلز استیوارت در زندگی خود چندین جا عضویت داشت مثل:

۱. انجمن آسیای بنگاله؛

۲. انجمن آسیایی انگلستان و ایرلند؛

۳. عضو کمیته مترجمان شرقی؛

۴. اکادمی علوم، مونیخ.

با امر کمیته مترجمان شرقی آقای چارلز استیوارت دو کتاب ملفوظات تیموری و تذکره‌الواقعات را به انگلیسی ترجمه نمود و همین کمیته برای ترجمه ملفوظات تیموری جایزه طلایی به استیوارت تقدیم نموده بود.^۲

درباره تاریخ بنگاله استیوارت می‌توان ادعای وی را درک کرد او نوشته است که بنگاله یکی از خطه‌های سرسبز و شاداب هند است که همه خصائص منطقه برای کسانی که می‌خواستند هند را بازدید کنند مورد توجه است و هر کسی که بر این منطقه

1. India Office Records, Committee of College Paper, 1805-1825, G/1/36, Cf.70-71.

2. Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, Minutes of the Oriental Translation Committee for Publishing Oriental Works, f.87.

حکمرانی می‌کند برایش لازم است که تاریخ این دیار را بداند تا بنگال را درست درک کند. زمین بنگال برای کشاورزی و محصولات مناسب است.

استیوارت دانسته بود که کمپانی هند شرقی نخست به کلکته آمده بود و از اینجا همه هند را در حکمرانی خود درآورده بود، پس بنگال برای کمپانی هند شرقی مهم و مورد استفاده است. استیوارت قبل از این که درباره تاریخ بنگاله بنویسد یادآور شده است که بنگال قبل از کمپانی هند شرقی جای مصونی نبوده اینجا اغتشاش و بغی بوده و راحت و آرام نبود.

تاریخ بنگاله استیوارت

این تاریخ پانصد و چهل و هشت (۵۴۸) صفحه دارد و این صفحات در شش بخش این‌طور قسمت شده است:

بخش یک و دو: درباره مسلمانان اولین فاتح هند (در اختصار وی درباره دوره عباسیان، سامانیان، غزنویان، و غوریان نگاشته است حدوداً ۴۰ صفحه درباره فتوحات سلطان محمود غزنوی، محمد غوری و قطب‌الدین ایبک قبل از ورود اینها به سرزمین هند را ذکر کرده است که بعداً بنگاله هم تحت حکومت اینها آمده بود).

بخش سه - متعلق به تاریخ بنگاله: این بخش درباره اختیارالدین محمد بختیار خلجی که بنگال را فتح نموده بود و بعداً افرادی مثل شیران، علی مردان، غیاث‌الدین و نصیرالدین که حکومت بنگاله را مستحکم نمودند درباره آنها ذکر آمده است که اینها از طرف حکومت مرکزی هند که در دهلی بود فرستاده شده بودند. در عهد سلطان محمد بن تغلق (۱۳۵۱-۱۳۲۵ م) حکومت مرکزی رو به انحطاط بود. بنگال را از دست حکومت مرکزی دهلی جدا کرده و آزاد ساخته و تقریباً تا دویست سال افراد مختلف بنگاله را تحت نظارت خود درآوردند و خودشان را حکمرانان آزاد تلقی کرده بودند.

بخش چهار: درباره حکمرانان آزاد بنگاله است. در سال ۱۵۳۸ م آزادی بنگاله با تحویل و تأثیر شیر شاه تقریباً کاسته شد البته همایون در سال ۱۵۵۵ م دو مرتبه تخت دهلی را گرفته بود. حکمرانی بنگال را به اختیار خود درآورد و آن را در سال ۱۵۷۶ م به دست داؤد خان داد.

بخش پنجم: درین بخش آقای استیوارت دربارهٔ حکمرانی شیرشاهی در بنگال به تفصیل پرداخته است. از سال ۱۵۷۶ م بنگال به دست یکی از معاون شاهنشاهی اجاره می‌شد، البته پس از انتقال اورنگ‌زیب وقتی در بنگال حکومت مستحکم نبوده آن موقع انگلیس‌ها نواب سراج‌الدوله را در صحنهٔ بنگال انداختند و در سال ۱۷۵۷ م او حکمران واقعی بنگاله شده بود.

بخش ششم: این بخش متعلق به مغول بنگاله است و دربارهٔ رویدادهای حکومت دهلی و خطهٔ بنگاله مطالبی را دربردارد که گاهی تنها رویدادهای بنگاله و گاهی حکومت دهلی و گاهی هردو را یکجا ذکر نموده است. وقتی استیوارت بنگال را ذکر می‌کند وی بیشتر بنگاله را با جمع از ایالت‌های بنگال یعنی بیهار، اوریسه و یک جزوی از آسام هم حساب می‌کند. در این توضیحات وی دربارهٔ پتان، افغان و مغول با ذکر غلامان و ارتش آنها صحبت کرده است. در این بخش استیوارت دربارهٔ استخدام و کارهای عمدهٔ آن زمان، روزمرهٔ بنگاله، حکمرانان، کارهای آنها، موفقیت و ناکامی‌های آنها، عذرها و بغاوت‌ها تا شکست نواب سراج‌الدوله در سال ۱۷۵۷ م را با تاریخ‌ها ذکر نموده است.

یکی از نقائص عمدهٔ تاریخ بنگاله استیوارت این است که وی دربارهٔ زبان، ادب، تمدن، فرهنگ، صنایع دستی و کارهای روزمرهٔ عموم مردم را در نظر نداشته و چیزی دربارهٔ این عناوین مهم ذکر نکرده است.

وی خودش در آغاز تاریخ بنگاله متذکر شده است که اگر کسی از اروپا دربارهٔ افراد و زندگانی عموم مردم بنگاله به تاریخ بنگاله مراجعه می‌کند وی سودی از این نخواهد بُرد!

طبق اطلاعات وی ساکنان اصلی بنگاله هندوها بودند و ما اطلاع نداریم که آنها ادبیات مهم را یادگار گذاشته باشند و منابع که آنها گذاشتند بیشتر در زبان سانسکریت است از مطالعهٔ تاریخ بنگاله استیوارت مشخص است که او نسبت به پتان‌ها و افغان و مغول تنها مغول‌ها را دوست داشت و دربارهٔ افغانان و پتان‌ها فکر او منفی است.

1. *History of Bengal, Preliminary Discourse*, pp.v-vi.

وی عقیده داشته که اکثر حکمرانان بنگاله حتّی خود محمّد بختیار خلجی اولین مسلمان فاتح بنگاله طغان خان و تیمور خان وقتی حکومت را می‌راندند خیلی عاجزانه حکومت می‌کردند. او قصّه‌های تاریخی که به نام عرفای هند معروف است و پادشاهان هم متعلّق کرده است و یکی از ویژگی عمده تاریخ‌های قرون میانه هند همین است که عرفا برای پادشاهان رُل مهمّی را ایفا نموده‌اند و تاریخ استیوارت خالی از این جور قصّه‌ها نیست.

وقتی استیوارت قصّه‌های تاریخی را مرقوم می‌نماید معمولاً بیانش و زبانش روان است استیوارت واقعه‌ای در این زمینه طوری رقم کرده است که یکی از زمینداران بردوان به نام سوبها سینگ یک دختر قشنگ راجه را محکوم کرده بود وقتی او می‌خواست او را در بغل بیاورد دختر چاقوی تیز را از لباس درآورد و او را قتل کرده خود را هم کشت. استیوارت در تاریخ بنگاله یادآور شده است که او وقتی تاریخ بنگاله را نگاشته بیشتر منابع فارسی را خودش ترجمه نموده است. ولی بنده از ترجمه‌های افراد دیگر که از فارسی به انگلیسی برگردانده بودند آن را هم به‌کاربرده‌ام و از نویسندگان اروپایی هم کمک گرفته‌ام تا جایی که ممکن بوده است.^۱

طبق فرموده کالنگ وود تاریخ استیوارت بیشتر در ردیف بریدن و چسپاندن به‌نظر می‌رسد او منابع فارسی را جمع‌آوری نموده، خود ترجمه نموده یا تراجم دیگران را خوانده آن را به‌طریقه و روش خود در صفحات چسپانده است.^۲

اولین بار تاریخ بنگاله چارلز استیوارت در سال ۱۸۴۷ م با تصحیح آقای فرید، جی، موات، دبیر شورای تعلیم بنگال چاپ شده بود و بعد از آن از چاپخانه بنگاباسی کلکته در سال‌های ۱۹۰۴ و ۱۹۱۰ م دو مرتبه چاپ شد.

حتّی مورخان بنگالی اواخر قرن نوزدهم و آغاز قرن بیستم میلادی مثل راج کرشنا مکھوپادهیای، اکھشی کمار میترا، کالی پرسنا بندوپادهیای، رجنی‌کانت چکرورتی و راکهل داس بَنرجی با تاریخ بنگاله استیوارت نظر مثبت یا منفی داشتند ولی همه اینها تأثیر از این تاریخ گرفته‌اند. بنگال در سال ۱۹۰۵ م دو قسمت شده بود و آن دوران

1. *History of Bengal*, (Preface), p.ii.

2. Collingwood, R.G.: *The Idea of History*, London, 1946, pp.257-58.

همین تاریخ بنگاله استیوارت سند بوده برای اتحاد و یگانگی مسلمانان و هندوان بنگاله و نقش مثبتی در اتحاد و یگانگی هندو و مسلم را بازی کرده بود. یکی از ممتازترین ویژگی تاریخ بنگاله استیوارت این است که سندی است که وضع بنگال در دوران سلطنت مسلمانان را نشان داده است و این با برخی منابع تاریخی دیگر منطبق نیست.

در آخر می‌توان نتیجه‌گیری کرد مؤلف تاریخ بنگاله آقای چارلز استیوارت مستشرقی بوده که برای تاریخ نقش مهمی را ایفا نموده است و ما می‌توانیم آقای چارلز استیوارت را پدر تاریخ‌نویسی انگلیسی بنگاله بنامیم.

تاریخ بنگاله چارلز استیوارت تاریخی است که رویدادهای تاریخی بنگاله را سال به سال توضیح داده است. فتوحات و جنگ‌های بنگال و حکومت‌های پی در پی در این تاریخ گنجانیده شده است. این هم واقعی است که بنا به علت‌های آن دوران که عبارتند از نهضت فرانسه و جنگ‌های ناپلئون به انگلیس‌ها این تاریخ بنگاله چارلز استیوارت کمتر توجه خوانندگان را به خود جلب کرده است.

این تاریخ بنگاله بیشتر مقبول نشد به‌دلیلی که تاریخ بنگاله تنها تاریخ مسلمانان هند نیست که در سراسر هند حکومت داشتند البته این تاریخ یک پاره‌ای از هند است که رویدادهای تاریخ بنگاله را دربردارد.

یکی از علت‌ها این بود که استیوارت تنها همین کتاب تاریخ عمومی بنگاله را نگاشته بود و نتایج آن را به چشم خود ندید و بعد از تکمیل این کتاب همه عمر خود را در ترجمه از فارسی به انگلیسی صرف کرده بود.

این تاریخ بنگاله در انگلستان هم چندان مقبول نشد البته این تاریخ در کالج‌ها و دانشگاه‌های بنگال بیشتر مورد مطالعه بوده و این کتاب در کالج‌ها و دانشگاه‌های بنگال جزو نصاب تاریخ بوده است.

تاریخ بنگاله استیوارت یکی از کتاب‌های مهم تاریخ بنگال بود که در اواخر قرن هجدهم و اوائل قرن نوزدهم کتابی بوده است که برای اتحاد مسلمانان و هندوان بیشتر مطرح و یکی از راه‌های شناخت منطقه بنگال محسوب می‌شد.